

*Л.В. Діденко,
кандидат юридичних наук, доцент,
Інститут національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна*

СУД ЯК ОСНОВНИЙ УЧАСНИК ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Основним суб'єктом, без якого не відбувається реалізація цивільних процесуальних приписів, є суд. О. Ф. Козлов зазначає, що не можна говорити про суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин взагалі, слід говорити про суд конкретної інстанції. Річ у тім, що перед кожною інстанцією стоять різні завдання, і це обумовлює певний комплекс прав та обов'язків, наданих суду для їх виконання.

На думку В. С. Калмацького, єдиного суду як суб'єкта цивільного процесуального права не існує, оскільки кожна судова інстанція індивідуальна за своїм правовим статусом, є самостійним суб'єктом цивільного процесуального права з характерним тільки їй обсягом прав і обов'язків.

Утім, на наш погляд, про суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин можна говорити безвідносно до інстанції, передусім маючи на увазі склад суду як учасника провадження в конкретній справі, тобто як суб'єкта конкретних правовідносин. Тож слід погодитися з В. Н. Щегловим, який вказує, що бути суб'єктом цивільного процесуального права означає можливість бути суб'єктом цивільних процесуальних відносин.

Отже, суд конкретної інстанції, будучи суб'єктом цивільного процесуального права, при вирішенні якоїсь цивільної справи втілюється в певний склад суду і відповідно стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Інакше кажучи, з потенційного учасника цивільних процесуальних правовідносин суд визначеної інстанції перетворюється на учасника реального – в особі складу суду. При цьому правовий статус суду як суб'єкта цивільного процесуального права охоплює всі можливі повноваження суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а правовий статус суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин охоплює повноваження складу суду під час провадження в конкретній справі.

У науці цивільного процесуального права загально визнаним є твердження про те, що основними процесуальними передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є норми процесуального права, процесуальна правоздатність та юридичні факти. Необхідною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, що стосується виключно основного учасника цих відносин, є здатність суду бути учасником цивільних процесуальних правовідносин, тобто можливість конкретного складу суду вирішувати певну цивільну справу. Йдеться про склад суду під час розгляду справи в суді першої (ч. 1, 2 ст. 18 ЦПК України), апеляційної (ч. 3 ст. 18 ЦПК України) та касаційної інстанції (ч. 4 ст. 18 ЦПК України), а також під час перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами (ч. 6 ст. 18 ЦПК України).

Питання доцільності застосування до суду категорії правоздатності чи правосуб'єктності порушували такі дослідники цивільного процесуального права, як Д. М. Чечот, В. Н. Щеглов, А. К. Сергун, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан, В. В. Комаров, К. В. Гусаров та інші. Їхня позиція щодо цієї проблеми, підкріплена аргументами, дала поштовх появі нових підходів до розуміння сутності, змісту, особливостей та значення цих категорій.

Так, К. В. Гусаров вважає, що правосуб'єктність органів судової влади складається з предметних та функціональних повноважень суду, причому до перших входить підвідомчість та підсудність цивільних справ.

Крім того, він зазначає, що правове становище суду визначається правосуб'єктністю, структурними компонентами якої є юрисдикція, а також предметні і функціональні повноваження.

На тому, що цивільною процесуальною правосуб'єктністю володіють передусім судові органи, яким доручено розгляд і вирішення цивільних справ, наголошує В. Н. Щеглов. Як зауважує Д. М. Чечот, виникнення процесуальної правоздатності та дієздатності суду збігається і відбувається в момент організації вказаних органів. П. І. Радченко зауважує, що оскільки правоздатність

визначається як абстрактна можливість мати всі можливі цивільні права і обов'язки, то стосовно суду слід говорити не про його можливість бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, а про існуючі процесуальні права і обов'язки суду, тобто компетенцію.

Водночас у своїй спільній роботі В. В. Комаров та П. І. Радченко зазначають, що процесуальна правосуб'єктність є ступенем реалізації норм цивільного процесуального права, реальною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'єктності не існує, є правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків. Вивчаючи проблеми правового статусу суду другої інстанції, В. С. Калмацький дійшов висновку, що категорії цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності для характеристики його правового становища неприйнятні, його правовий статус становлять реальні права й обов'язки.

К. В. Гусаров запропонував виокремлювати галузеву правосуб'єктність як одну з передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин і конкретну – як характеристику правового статусу учасників цивільного процесу. Говорити про конкретну правосуб'єктність у такому розумінні аж ніяк недоцільно, бо це, власне, і є не що інше, як права й обов'язки учасників процесу. Крім того, він вважає, що проявом цивільно-процесуальної правосуб'єктності суду, позивача, відповідача, третьої особи, свідка, прокурора та інших є конкретизація правового статусу суб'єктів цивільного процесуального права, оскільки вони стають конкретними учасниками цивільних процесуальних правовідносин, займаючи в них конкретне процесуально-правове становище. Ця теза є непринятною стосовно суду, бо суд не займає конкретного процесуального становища, воно обумовлено *ex officio*.

Д. Д. Луспеник виокремлює загальну та конкретну правоздатність суду, розуміючи цивільну юрисдикцію як елемент загальної правоздатності загальних судів, уповноважених на розгляд цивільних справ, а підсудність як елемент конкретної правоздатності певних судів цивільної юрисдикції. Говорячи про конкретний зміст правоздатності суду на розгляд і вирішення справи, слід мати на увазі, що йдеться не про той суд, до якого звернувся позивач, а той, до підсудності якого належить справа за законом, отже, конкретно правоздатним, тобто правоздатним у певній справі, буде той суд, якому справа підсудна. Отже, йдеться про суд як належний орган судової гілки влади, який уповноважений на розгляд і вирішення цивільної справи, а не про конкретний склад суду. До того ж, автор не використовує стосовно суду категорію «правосуб'єктність», а говорить лише про «правоздатність».

Гадаємо, слід говорити про загальну правосуб'єктність суду, проявом якої буде здатність на розгляд цивільної справи певного судового органу судової системи, під юрисдикцію якого підпадає справа і якому вона підсудна, і конкретну правосуб'єктність, що являтиме собою можливість певного складу суду визначеної інстанції вирішувати цю справу.

Деякі вчені, такі як О. Ф. Козлов, М. С. Шакарян, заперечують доцільність використання стосовно суду категорії «правосуб'єктність», вказуючи на існування в суду конкретних повноважень, а не на можливість їх набувати. О. Ф. Козлов вважає неприпустимим застосовувати для характеристики правового статусу судів категорії процесуальної правоздатності та дієздатності, бо держава наділяє їх не здатністю мати процесуальні права і нести процесуальні обов'язки, а самими правами та обов'язками.

Покладаючи на них функцію розгляду і вирішення цивільних справ, держава наділяє їх реальними владними повноваженнями, які у своїй сукупності утворюють судову компетенцію.

А. К. Сергун сприймає як цілком справедливі заперечення М. С. Шакарян, О. Ф. Козлова, П. Ф. Єлісейкіна проти поширення цивільної процесуальної правоздатності на осіб, які наділені компетенцією і беруть участь у процесі саме в силу компетенції; сукупність існуючих прав і обов'язків цих органів, у тому числі процесуальних, становить їх компетенцію, у якій виражені державні функції, а не правоздатність.

М. С. Шакарян взагалі не використовує категорію «правосуб'єктність», а говорить лише про правоздатність суду в контексті можливості бути не учасником цивільних процесуальних правовідносин, а учасником господарської діяльності як державної юридичної особи. Вона зауважує, що створення певного суду означає наділення його не правоздатністю, а повним об'ємом прав і обов'язків, що здійснюватимуться судом у кожному конкретному випадку (у справі) залежно від конкретних обставин.

Згідно зі ст. 6 Конституції України влада розподіляється на законодавчу, виконавчу та судову

гілки. За статтею 124 Конституції України судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Органи судової влади виконують свої повноваження виключно на підставах, у межах та порядку, передбачених Конституцією України та законами. Кожен із цих органів при створенні наділяється спеціальними повноваженнями, якими і користується під час здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства, а не має можливість та здатність користуватися ними.

Отже, говорити про правосуб'єктність судових органів в аспекті їх здатності мати певні повноваження недоцільно. На нашу думку, правосуб'єктність суду має інше специфічне наповнення і являє собою здатність суду бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що реалізується через дотримання системи умов, передбачених цивільним процесуальним законодавством. Такими умовами, зокрема, є вимога дотримання правил цивільної юрисдикції та підсудності; положення про те, що здійснювати правосуддя в цивільних справах може лише той суддя, який призначений у встановленому порядку до певного складу суду; положення про те, що справи в порядку цивільного судочинства можуть вирішуватися лише повноважним складом суду; заборона наявності родинних чи сімейних зв'язків між членами складу суду; заборона повторної участі судді у вирішенні тієї самої справи в іншій інстанції; вимога особистого нейтралітету, безсторонності та неупередженості кожного члена суду тощо. Отже, про цивільну процесуальну правосуб'єктність суду можна говорити як про його здатність бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що має виявлятися у відповідності судового органу вимогам цивільної юрисдикції та підсудності, а також у повноважності складу суду та окремих його членів здійснювати правосуддя в цивільних справах за умов дотримання вимог до формування певного складу суду і за відсутності обставин, які унеможливають здійснення ним правосуддя в цивільних справах.

Н.І. Долматова,

кандидат юридичних наук, доцент,

Інститут національного та міжнародного права

Міжнародного гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна

ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО СКЛАДУ МОСКОВІЇ ТА ЇЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК

Козацька держава, створена під час Визвольної війни, була унікальним явищем не тільки у вітчизняній, а й у світовій історії. З одного боку, вона мала найважливіші елементи державності: адміністративний поділ, судову систему, відповідну структуру господарства та податково-фінансові органи, військо, кордони тощо. Держава, на чолі з гетьманом, провадила незалежну зовнішню політику та дістала визнання багатьох країн. З іншого боку, всі ці здобутки могли бути втрачені. Україна не могла остаточно перемогти Польщу без доброго союзника. Крим був ненадійним, тимчасовим союзником, що мав у війні власні корисливі інтереси – домогтися ослаблення обох країн, щоб мати змогу й надалі грабувати населення і брати ясир з українських земель.

Окремі аспекти питання державно-правового розвитку України в складі Московії були досліджені такими відомими істориками держави та права, як В. М. Горобець [1], Л. Є. Дещинський, А. В. Панасюк [3], В. М. Єрмолаєв, А. І. Козаченко [5], С. Шумов, А. Андрєєв [7] та ін.

Мета роботи полягає у встановленні впливу суспільного устрою на право, що діяло на українських землях після їх входження до складу Московії.

Від самого початку Визвольної війни Московія офіційно не висловлювала свого ставлення до України, посідаючи позицію «стороннього спостерігача». Єдине, чого зміг домогтися Б. Хмельницький, – це визнання Московією свого нейтралітету в українсько-польській війні. Крім того, Москва відкрила кордони для українських біженців. Однак цим «добрим жестом» мало хто скористався,